

О. П. Огринчук,

Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ М. БАЖАНА ТА І. ДРАЧА

Статтю присвячено розгляду функціонально-семантичного навантаження категорії часу у поетичних текстах. Аналіз мовно-виражальних особливостей дієслівної категорії теперішнього часу підтвердив її виразний семантико-естетичний потенціал у досліджуваних текстах, засвідчив здатність форм теперішнього часу передавати не тільки один момент мовлення, але й більш широкий часовий відрізок, що створює сприятливі умови для їх широкого експресивного діапазону.

Ключові слова: поетичний текст, дієслово, категорія часу.

Статья посвящена рассмотрению функционально-семантической нагрузки категории времени в поэтических текстах. Анализ художественно-выразительных особенностей глагольной категории настоящего времени подтвердил ее выразительный семантико-эстетический потенциал в исследуемых текстах, засвидетельствовал способность форм настоящего времени передавать не только один момент речи, но и более широкий временной отрезок, что создает благоприятные условия для их широкого экспрессивного диапазона.

Ключевые слова: поэтический текст, глагол, категория времени.

The present article is devoted to the review of functional-and-semantic load of the category of the present tense in poetic texts. Analysis of the language-and-expressive peculiarities of a verb category of the present tense confirmed its distinct semantic-and-aesthetic potential in the studied texts and proved the ability of present tense forms to convey not only one moment of speech but also a longer period of time which creates favorable conditions for their broad expressive use.

It is explored that in the poetics of M. Bazhan the imperfective aspect verb mostly has a depicting character, whereas in the works of I. Drach the present tense forms are used to show a constant, unlimited action. It was studied a style forming role of the category of the present tense which forms the specifics of comprehension and determines peculiarities of an individually author's style. When characterizing verbs of the present tense we may conclude that they model a text differently, influence a text forming process.

It is established that time is an important part of the linguistic world-image. The ability to realize time in the light of subjective feelings underlies in the use of the category of time in a poetic text where it acquires individually author's filling. A human thinks with the categories of a subjective time. A fundamental peculiarity of a human of any ethnos, race, epoch is to put the sense of speed of time passing into a dependence not only on mind but also on heart. In real life every man has one's own time sequence (beginning, continuation, end) which actually can never be disturbed. Instead of this an author of an artistic text can describe past as present and can put the events that were happening during several centuries in a few days and vice versa. Artistic time continuum uses catholicity of a self-perception of time. It is followed the «work» of an artistic time continuum in a text: it can «drag on», and can «run».

A moment can «stop», and a long period can «fly by». An artistic text makes this self-perception of time one of the forms of reality image.

Key words: a poetic text, a verb, category of time.

Категорія часу є однією з найбільш експресивно містких категорій дієслова. З поняттям руху, розгортання, розвитку, як зазначає В. Русанівський, нерозривно пов'язана часова константа [15, с. 242], то саме в дієслові як носії динамічної ознаки найповніше аперцептується ідея часу [15, с. 45].

Категорія часу виражає часову «параметризацію» певного факту стосовно мовленнєвого акту, тобто вказує на його одночасність, передування або наступність щодо моменту мовлення чи якоїсь іншої ознаки відліку [10]. Такого ж погляду на час дотримується й О. Падучева, зазначаючи, що «категорія часу просто локалізує ситуацію на часовій осі» [14, с. 285]. Відтак, час кваліфікується як порядок, послідовність буття речей і подій, напрямок їх розвитку, взаємного зв'язку та взаємного чергування.

Метою статті є встановити функціонально-семантичне навантаження категорії теперішнього часу у поетичних текстах, простежити специфіку цієї категорії в індивідуально-авторському світобаченні.

Об'єктом дослідження є дієслово в системі поетичних текстів М. Бажана та І. Драча.

Предметом дослідження є лінгвопоетичні особливості дієслів у формі теперішнього часу.

Дослідження глобальної категорії часу має давню традицію. Ще Аристотель звертав увагу на форму дієслова, яка, на відміну від імені, відображає значення часу. У сучасній науковій парадигмі представлені різні погляди на час. Зокрема, пропонують розрізняти реальний, об'єктивний час і граматичний (В. Горпинич), абсолютний і відносний (О. Волох), актуальний і неактуальний (М. Плющ) та ін. Категорія часу ґрунтовно досліджувалася у працях В. Виноградова, В. Русанівського, О. Бондарка, І. Вихованця, Д. Лихачова, Н. Арутюнової та ін. Н. Арутюнова, наприклад, виділяє дві часові моделі. У першу об'єднує об'єктивний, суб'єктивний, фізіологічний, психологічний часи; у другу – часові форми, що характеризуються значенням незворотності, безкінечності, лінійності тощо [1, с. 53]. Зауважимо, що обидві вони відображаються в мові художніх творів.

Час є важливим складником мовної картини світу. Людина мислить категоріями суб'єктивного часу, який впливає з усвідомлення часу об'єктивного. Так, здатність психіки ставити відчуття швидкості руху часу в залежність не тільки від розуму, але й від серця є фундаментальною властивістю людини будь-якого етносу, будь-якої раси, будь-якої епохи [13, с. 53].

У реальному житті кожна подія має свою часову послідовність (початок, продовження, кінець), яка насправді ніколи не може порушитись, оскільки, як стверджує Е. Караваєв, одним з основних положень часової логіки є постулат лінійності часу [9, с. 87]. Натомість автор художнього тексту може описати минуле як теперішнє, а може вкласти в декілька днів події, що відбувалися протягом декількох століть, і навпаки. Художній час використовує багатогранність суб'єктивного сприйняття часу. Він може «тягнути», а може «бігти», а може «зупинитися», а довгий період «пролетіти». Художній текст робить це суб'єктивне сприйняття часу однією з форм зображення дійсності [12, с. 212–352].

У поетичному тексті лінгвістичний (граматичний) час видозмінюється, реалізується транспозиційний потенціал часових форм. Саме в художньому тексті йде «нарощування» певних часових ознак, не передбачених формально-граматичними правилами. Категорія часу стає тим емоційним фокусом, через який переломлюється для поета зовнішній світ.

Згідно з твердженням В. Виноградова, теперішній час недоконого виду перебуває «поза часом» [4, с. 450].

Приклади вживання форм теперішнього часу недоконого виду на позначення постійності, необмеженості, неперервності знаходимо у творах

І. Драча, зокрема у «Вірші, прочитаному на І з'їзді Руху»: *Та вже тисячоліття нами котять, / Та вічність чорна б'є без каяття* [8, с. 69].

Ознаку постійності та необмеженості передають іменники *тисячоліття*, *вічність*, підсилені дієсловами *котять*, *б'є*, що надає тексту значення тривалої образної дії. Семантика дієслова *б'є* у відношенні до суб'єкта *вічність* набуває негативної емотивності завдяки епітету *чорна*.

Форми теперішнього часу в стилістичному плані більш універсальні й експресивні: за їх допомогою позначаються реальні, конкретні дії. Перед реципієнтом відкривається картина образно-метафоричного авторського сприйняття світу. У поезії І. Драча «Вечірня акварель» суб'єктом таких дій виступає хлопчик, який одночасно виконує декілька дій, виражених предикатами *сидить*, *пасає*, *збиває*, *присвистує*, що створює ситуацію підвищеної емотивності. Об'єктами виступають іменники *вечір*, *зірки*, які набувають ознак експресивів, що підсилюють контекст: *Сидить хлопчик на белебні, / Вечір пасає на врунах, / Зірки збиває батоном, присвистує*. Згаданий твір привертає увагу зміною суб'єктно-об'єктних відношень, що лягли в основу текстотворення: *А вечір пасеться, хвостом вимахує* [5, с. 82].

У поетиці М. Бажана теперішній час має зображальний характер. Дії відбуваються в одній часовій площині, опис набуває образності: *Снується дим опівнічних офір. / Несуть жерці на слані рядна лінії* [3 (1), с. 68].

Дієслово в теперішньому часі засвідчує тісний зв'язок із дійсністю. Це дає змогу віднести письменника до тієї когорти митців, що жили реальністю. Ліричний герой перебуває в нерозривному зв'язку з теперішнім часовим плином. Події розвиваються на очах у читача: *Борозну доріг засіває вітер, / Чайкою скигнить у повітрі* / [3(1), с. 44]; *Поспішає шляхами погоня, / Шукає когось* [3 (1), с. 45].

Зазначимо, що обидва поети широко використовують предикати на позначення різних дій (фізичних, ментальних, конкретних тощо), проте динаміку тексту посилюють насамперед локативні дієслова, які, вказуючи на переміщення в просторі, визначають ступінь інтенсивності дії. Пор.: *Лечу крізь дів огненноріжних, / Крізь парасолі і гриби...* / *Крізь вир розлогої плавби* [15, с. 99] та *Ідуть потужні голоси, / Прокочуються в танці...* / *Повзе, закручуючись, ток, / Немов сталений остружок* [2, с. 53].

Як і інші часові форми, теперішній час, крім своєї категорійної семантики, може виражати значення інших часових форм. Відповідно розрізняють теперішньо-минулий і теперішньо-майбутній час.

До поширених транспозицій теперішнього часу в досліджуваних текстах належить використання форм теперішнього часу для вираження минулих дій. Ці форми відомі ще під назвою теперішнього історичного.

Теперішньо-минулий час (теперішній історичний) недоконого виду реалізується у творах обох письменників, зокрема, коли автори переносяться думками в минуле та відтворюють його у плані теперішнього. Історичний теперішній час підсилює експресію, оповідь стає живою і виразною, стилістично маркованою.

Вживання форм теперішнього часу для змалювання минулих подій з метою надання оповіді виразності й динамічності характерне для таких творів М. Бажана, як «Міцкевич в Одесі», «Італійські зустрічі», «Уманські спогади» та ін. Наприклад: *Ви стоїте одна над шумом перепуття, / на тім ішлі видючого могуття...* / *де Ви вчуваєте всю розмаїту єдність / доріг і просторів, походів і подій, / і в самоті своїй – свою живу причетність / до всіх людських змазань, до всіх земних надій* [3 (2), с. 55].

І. Драч, використовуючи форми історичного теперішнього часу недоконого виду, досягає емоційності розповіді-спогадів, що позначається на структурі всього тексту. Дієслово *плачу* в поезії «Пам'яті Василя Шукшина» спеціально вводиться поетом для вираження душевного неспокою, внутрішньої дисгармонії, що передається і реципієнту, а займенник *я* тут виконує функцію конкретизації та інтимізації: *І я плачу в собі за ним... / За Василем Шукшином...* [5, с. 168].

Особливим експресією та динамізмом позначені такі рядки з цього ж твору: *Нерів клієт. Естафета сльози, / І очищує громом – а є такі, є...* [5, с.168]. Дієслово *очищує* передає відчуття катарсису та глибокого внутрішнього очищення (адже *плачу в собі*).

Теперішній історичний час досить широко представлений у поетичній творчості обох письменників. Його використання служить засобом наближення до читача минулих подій, посилює виразність і динамізм оповіді і є важливим стилістичним засобом мови.

Особливим художнім прийомом, засвідченим у досліджуваних текстах, є поєднання форм історичного теперішнього часу з історичним минулим і майбутнім, що підсилює експресію.

Як майстер перекладу, М. Бажан залишив нам чудові зразки перекладної літератури. В одній із таких поезій він відображає дійсність у статичному й динамічному ракурсах: *От часом муляр, хоч і як спішишь, / А спиниться, в долоні стисши цеглу, / І бистрим зором вдивиться в блакить, / Уздрівши там щось смерті невідгледі, / Засяяло – чей хмарка срібно-біла, / Дочка морів, по небу пролетіла* [3 (3), с. 319].

Тут дії суб'єкта *муляра* характеризуються динамізмом і водночас набувають ознак статичності, уповільнення: *спішишь*, але *спиниться*, *вдивиться*, що створює ефект застигlosti. На фоні цієї «застигlosti» з'являється дієслово минулого часу доконого виду *пролетіла*, яке стосується вже зовсім іншого суб'єкта – *хмарка* і є носієм динамічної ознаки.

Поєднання динамічного та статичного ракурсів відображення дійсності в І. Драча засвідчує його знаменита «Балада про соняшник», у якій автор послуговується різними дієслівними формами – минулого і теперішнього часів, наказового способу, інфінітива: *Він бігав навітередки з вітром, / Він вилазив на грушу і рвав у пазуху гнилиці... / І раптом побачив сонце... / І застиг він на роки і на століття / В золотому німому захопленні: / – Дайте покататися, дячку!.. / Поезіє, сонце моє оранжеве! / Щомиті якийсь хлопчисько / Відкриває тебе для себе, / Щоб стати навіки соняшником* [7 (1), с. 36].

Спочатку автор нагромаджує різні за значенням дієслова, які характеризують активну дію суб'єкта: *бігав* – *вилазив* – *рвав*, підсилюючи в такий спосіб динамізм оповіді, що досягає кульмінації в дієслівній формі минулого часу доконого виду *побачив*, поширений прислівником *раптом*. Тоді дія сповільнюється та переходить у площину статичності (дієслово *застиг* з уточненням *на роки і століття*). Далі поет просто нанизує дієслівні форми – *дайте покататися*, *відкриває*, *стати*.

Як М. Бажан, так і І. Драч використовують в оповідях про події минулого теперішній історичний час недоконого виду в поєднанні з формами майбутнього доконого, вжитого в значенні минулого. У поезії М. Бажана «Третя варіація» із циклу «Чотири оповідання про надію. Варіації на тему Р.-М. Рільке» події змальовуються крізь призму зорового й слухового сприйняття ліричним героєм навколишньої дійсності. Майбутній докоаний час тут спрямований на досягнення результату: *Я бачу це, / Вслухаюсь в цю причеченість. / Залізо брязкне. / Десь земля обвалиться. / Заскреготять куці, вогнем «катюш» обпечені, / І щось стукоче об асфальт, як палиця* [3 (2), с. 111].

Поєднання теперішнього і майбутнього доконаного часу створює панорамну перспективу майбутнього. Контексти: *бачу це, вслухаюсь в цю прореченість* локалізують дію тут і тепер, конкретизують об'єкт, а далі з'являється проекція, видіння катаклізмів майбутнього, які водночас стосуються спогадів минулого (світової війни): дієслова майбутнього доконаного часу *брызжне, обвалиться, заскреготять*. У кінці ліричний герой повертається до реальності: автор знову вводить теперішній час, локалізує часопростір (*І щось стукоче об асфальт, як палиця*).

Показовим у цьому плані є і вірш І. Драча «Хрещатицька мадонна», експресивність поезії в якому підсилюється за допомогою питальних конструкцій: *Невже ці очі помстою горять? / За муки ненародженого сина?! / Вуста киплять і сиви од проклять, / Невже прокляття – суть твоя єдина?! / Кому ти будеш мстити? Чи й мені?* [5, с. 333].

Переносні значення дієслів *горять, киплять* актуалізуються в тексті стосовно іменників *очі, вуста*, аперцептуючи ключове – *будеш мстити*. Конотація позначена трагізмом та нагнітанням експресії. Письменник втілює свій авторський задум, використовуючи аналітичну форму майбутнього часу *будеш мстити*, яка конкретизує оповідь та надає їй особистісного звучання-звернення, підсиленого особовим займенником *мені*. Перехід від одних часових форм до інших реалізує в контексті часову перспективу. Дієслово *будеш мстити* передає значення несподіваності дії.

Форми теперішньо-майбутнього часу доконаного виду позначають дію (стан) предмета, яка обмежена ідеєю внутрішньої межі, пов'язаної з досягненням результату в майбутньому.

Поєднання форм теперішнього часу і майбутнього доконаного демонструє поезія М. Бажана «Розмова з другом»: *Тому так ясно ваше серце бачу, / Тому так чітко вашу путь читаю. / Якщо цей дар змарную або втрачу – / Не буду я достоїн свого краю* [3 (2), с. 42]. Тривалість дії тут реалізується за допомогою дієслів *бачу, читаю*. Ідею внутрішньої межі втілюють дієслова майбутнього часу доконаного виду *змарную, втрачу*, вжиті у складнопідрядному реченні умови. Невиконання умови передбачає неможливість досягнення бажаного результату (*не буду я достоїн*).

У вірші І. Драча «Лягають зорі навзнік, як і ми» із циклу «Зоряне інтермецо» дія набуває статичної ознаки, метафоричності, автор зосереджує увагу на антропоморфних образах. Письменник послуговується формами лише теперішнього часу, які живає у значеннєвій сфері майбутнього: *Лягають зорі навзнік, як і ми, / І цілу ніч лежать і з нас очей не зводять, / Неначе хочуть бути тут людьми, / Та щось у них на небі не виходить* [5, с. 152].

Суб'єкту *зорі* приписується широкий спектр персоніфікованих дій *лягають – лежать – не зводять – хочуть бути людьми*. Зміщення часової перспективи засвідчує вживання детермінанта (лексичного елемента з часовим значенням) *цілу ніч*.

Таким чином, у поезії М. Бажана теперішній час недоконаного виду здебільшого має зображальний характер, тоді як у творах І. Драча форми теперішнього часу вживаються на позначення постійної, необмеженої дії. Дієслівна категорія часу у поетичному тексті виконує важливу стилетвірну роль, формує специфіку сприйняття та визначає особливості індивідуально-авторського стилю. Характеризуючи дієслова теперішнього часу, робимо висновок, що вони по-різному моделюють текст, впливають на текстотвірний процес.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Время : модели и метафоры / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1997. 129 с.
2. Бажан М. П. Політ кризі бурю : Вибрані твори / М. П. Бажан; вст. сл. І. М. Дзюби. – К. : Крилиця, 2002. – 608 с.
3. Бажан М. У чотирьох томах / М. Бажан. – К. : Дніпро, 1974–1975.
4. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1986. 640 с.
5. Драч І. Анатомія блискавки: поезія, проза / І. Драч. – Харків, 2002. – 509 с.
6. Драч І. Ф. Вибрані твори : в 2 т. / І. Ф. Драч. – К. : Веселка, 1986.
7. Драч І. Ф. Вибрані твори : у 2 т. / І. Ф. Драч; вст. ст. А. Ткаченко. К. Вид-во «Укр. Енциклопедія», 2011. – Т. 1. Вірші. Поєми. – 608 с.
8. Драч І. Крила : поезії / І. Драч. – Харків : Фолю, 2001. – 74 с.
9. Караваев Э. Ф. Основания временной логики / Э. Ф. Караваев. – Л. : ЛГУ, 1983. – 176 с.
10. Кочерган М. П. Основы зівставного мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 423 с.
11. Квасова Л. В. Художественное время в разноязычных текстах (на материале лирики Ф. Тютчева и П. Шелли) / Л. В. Квасова // Речевое мышление и текст. – Воронеж : Воронежский гос. Ун-т, 1993. – С. 56–66.
12. Лихачев Д. С. Поэтика художественного времени / Д. С. Лихачев // Поэтика древнерусской литературы. – М. : Наука, 1979. – С. 212–352.
13. Мурьянов М. Ф. Время (понятие и слово) / М. Ф. Мурьянов // Вопросы языкознания. – 1978. – № 2. – С. 52–66.
14. Падучева Е. В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива) / Е. В. Падучева. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
15. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1971. – 313 с.

УДК 811.14'02'38'44

Р. Л. Оліщук, І. С. Макар,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ КЛАСИ СЛІВ У СЛОВНИКУ МОВИ ЛОНГА

У статті проаналізовано лексичну ідіосистему словника давньогрецького письменника кінця II ст. н.е. Лонга та здійснено статистичний аналіз усіх частин мови у тексті роману «Дафніс і Хлоя». У межах кожного лексико-граматичного класу визначено доміанти і окреслено їх значення у мовній картині світу письменника.

Ключові слова: лексико-граматичний клас, лексико-семантична група, доміанта, давньогрецький роман, Лонг.

В статті проаналізовано лексическую идиосистему словаря древнегреческого писателя конца II в. н.э. Лонга и осуществлен статистический анализ всех частей речи в тексте романа «Дифнис и Хлоя». В пределах каждого лексико-грамматического класса определены доминанты и очерчены их значения в языковой картине мира писателя.

Ключевые слова: лексико-грамматический класс, лексико-семантическая группа, доминанта, древнегреческий роман, Лонг.

In the article lexical idiosystem of Longus' dictionary, ancient greek writer of end of the 2nd century A.D., is analysed. Statistical analysis of all parts of speech is done based on the text of the novel «Daphnis and Chloe». Central lexical-grammatical